

УДК 343.14:159.98

М. Нізовцев, асп.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

ПОНЯТТЯ ДОКАЗІВ І ДОВЕДЕННЯ В ЮРИДИЧНІЙ І ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУКАХ

Аналізується юридичний і психологічний зміст понять доказів і доведення. Розглядається проблема співвідношення понять «факт», «фактичні дані», «дані про факти». Автор приділяє увагу питанню внутрішнього переконання як категорії суб'єктивної оцінки доказів.

Ключові слова: доказ, доведення, факт, фактичні дані, доказові факти, пізнання, внутрішнє переконання.

Постановка проблеми

На всіх стадіях кримінального судочинства важливе значення мають джерела доказів і доказова інформація. Особливу увагу вчені-юристи приділяють прямим, побічним, а також похідним доказам для встановлення об'єктивної істини на первісному і подальших етапах розслідування злочинів та в ході судового розгляду. Проблеми, пов'язані з дослідженням доказів на досудовому слідстві та в судовому розгляді, широкого висвітлення не отримали. В основному, зверталася увага на недостатнє правове врегулювання даної судової дії.

Актуальність. У зв'язку з виникненням нових видів злочинів: злочинів у сфері економіки, інтересів комерційних та інших організацій, фінансової і банківської діяльності, комп'ютерних та інших видів злочинів, а також зі змінами і доповненнями діючого кримінально-процесуального законодавства, на сучасному етапі розвитку суспільства у співробітників правоохоронних органів, що здійснюють досудове слідство і судовий розгляд, виникають проблеми, які потребують наукового обґрунтування.

Ціль. Аналіз понять доказів і процесу доведення, його етапів, зв'язку між доказами, збиранням доказів і методами дослідження доказів.

Викладення основного матеріалу

Пізнання події, що відбулася, у карному процесі взагалі і на стадії судового розгляду, зокрема, відбувається опосередкованим шляхом. Засобами такого пізнання є докази. Формування доказів як відомостей про подію, що відбулася, засновано на здатності будь-якого предмета або явища під впливом іншого змінюватися або зберігати сліди (відбитки) цього предмета, що впливає, або явища [1, 11].

Події злочину і пов'язані з ним обставини, як показує аналіз літератури, залишають у пам'яті людей, на речах, документах які-небудь сліди, тобто відображають те, що відбулося [8, 10]. Ці сліди, на думку вчених, у тій або іншій формі відбивають подію минулого, несуть інформацію про неї. Коли мова йде про сліди-відображення, то маються на увазі як сліди події, що залишилися на речах (наприклад, відбитки пальців), так і збереження в пам'яті людей тих подій, які вони спостерігали. Ця відбивна здатність людини і речей робить їх носіями

тих відомостей про факти минулого, тих фактичних даних, які на стадії судового розгляду будуть мати вирішальне значення.

Дослідженню доказів на досудовому слідстві та у судовому розгляді були присвячені праці багатьох вчених-правознавців [1, 7, 8, 11]. В основному вони являють собою наукові дискусії і, як правило, пов'язані з пошуком єдиного методологічного підходу до вирішення деяких проблем і питань спірного характеру.

Ми розділяємо точку зору В. Савицького, який, кажучи про доведення в кримінальному процесі, вважає, що треба «вірно визначати, яке значення невантаження несе цей термін у кожному конкретному випадку», тому що це «важливо для правильного розуміння багатьох інститутів доказового права» [8, с. 158].

Весь процес доведення являє собою логічний процес, за допомогою якого слідчий і суд доходять висновку про існування або відсутності тих або інших фактів, явищ, дій, відносин, зв'язків і т.п. З погляду криміналістичної науки логічний процес – це процес мислення, єдиний у своїй сутності, незалежно від предмета розумової діяльності [2].

А. Ейсман [14] вважає, що не має, і не може бути спеціального «судового», «слідчого» або «криміналістичного» мислення, що відрізняється від людського мислення в інших галузях діяльності, що протікає за специфічними законами, що підкоряється особливій логіці. Деякі особливості розумової діяльності слідчого ні в якій мірі не змінюють суть процесу мислення і не роблять цей процес «слідчим мисленням».

Вчені-криміналісти [2, 9, 14] вказують на те, що розумова діяльність слідчого в процесі збирання, дослідження й оцінки доказів протікає відповідно до загальних логічних законів раціонального мислення. Його судження та умовиводи відносно окремих обставин розслідуваної справи в цілому являють таке ж вивідне значення, як і будь-яке інше судження та умовивід, і відрізняються тільки своїм предметом – предметом судового дослідження.

Як у психологічній, так і в юридичній науці пізнання являє собою діяльність, метою якої є одержання істинного знання про який-небудь об'єкт. Воно виражається в певному відношенні суб'єкта до об'єкта пізнання. В процесі встановлення цього відношення суб'єкт опановує об'єктом, одержує про нього необхідну інформацію, зміст якої залежить від приватних завдань пізнавальної діяльності, використаних засобів і прийомів [4, 7, 13].

Крім того, як відзначають автори, пізнання – це складний процес відображення і відтворення людиною дійсності. Пізнання дійсності здійснюється в різних формах практики. Однією з таких форм є кримінально-процесуальна діяльність і її елемент – досудове слідство. Так, І. Трусов відзначає: «Якою б не була істотною специфіка доведення, воно є не чим іншим, як різновидом пізнавальної діяльності, оскільки його ціль полягає в тому, щоб встановити істину» [11, с. 9].

Специфіка розслідування полягає в тому, що пізнання фактів об'єктивної дійсності здійснюється в цій діяльності у формі доведення.

Як відзначає М. Строгович, доведення – це встановлення за допомогою доказів усіх фактів, обставин, що мають значення для вирішення кримінальної справи. У цьому, вважає автор, поняття доведення рівнозначно поняттю дослідження, що здійснюється на досудовому слідстві та в судовому розгляді і яке полягає в збиранні, перевірці й оцінці доказів і в з'ясуванні за допомогою доказів усіх фактів, обставин, що мають значення для вирішення справи. Із цього, на думку автора, випливає, що доведення є процес пізнання істини по розслідуваній і розглянутій судом кримінальній справі [9].

У відповідності до ст. 65 КПК України [5] доказами по кримінальній справі є будь-які фактичні дані, на основі яких у встановленому законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. КПК України також визначає способи збирання доказів, а відповідні норми – порядок виконання різних слідчих дій.

З аналізу літератури по юридичних науках випливає, що судовими доказами в цивільному, арбітражному і карному процесі є отримані у встановленому законом порядку фактичні дані, за допомогою яких суд, а також орган дізнання, слідчий, прокурор встановлюють обставини, що мають значення для цивільної, арбітражної, карної, адміністративної справи. Під фактичними даними розуміється інформація як у вигляді відомостей, що виходять від людини, так і у вигляді слідів, змін, новотворів, перемішень матеріальних предметів, які можуть відображати досліджувані обставини [12, 13]. Автори підкреслюють, що доказовими фактами у карному процесі називають обставини, використані для встановлення предмета доведення в силу своїх зв'язків і відносин з ним. Це можуть бути генетичні зв'язки причин і наслідку (наприклад, у результаті перебування підозрюваного на місці події залишилися його сліди); умова й обумовленість (наприклад, під час здійснення злочину сторож відлучався з поста); відносини несумісності (наприклад, обвинувачуваний на момент приписуваного йому злочину перебував в іншому місці).

В юридичній літературі [12] відзначається, що доведенням у карному, цивільному, арбітражному, адміністративному процесах є дослідження обставин справи за допомогою доказів, що складається зі збирання та оцінки доказів.

Під збиранням доказів розуміється зовнішньопредметна діяльність, здійснювана шляхом оглядів, допитів, обшуків, проведення експертиз, інших слідчих і судових дій, що включають пошук, виявлення і закріплення (фіксацію) фактичних даних.

Під оцінкою доказів мається на увазі інтелектуальна, розумова діяльність, що виражається в судженнях про значення розглянутого доказу для справи (відносності доказів), про його допустимість, вірогідність, про надійність і достатність наявної сукупності доказів для дозволу справи. Оцінка доказів – процес, що відбувається в міру нагромадження фактичних даних, перехід від попередніх імовірних можливих суджень до остаточних категоричних достовірних висновків. Процесуальними формами оцінки доказів у різних стадіях судочинства є постанови та обвинувальний висновок слідчого, постанови судді, визначення, рішення і вирoki судів, клопотання, виступи в судових дебатах, скарги і заперечення сторін.

Як випливає з аналізу літератури, у теорії доказів широко використовуються такі поняття, як «вірогідність доказів» і «достатність доказу» [1, 11]. Під вірогідністю доказу автори розуміють відповідність дійсності фактичних даних, отриманих з передбачених законом джерел. Достатність доказу, на їхню думку, – це обумовлена внутрішнім переконанням сукупність відносних, припустимих, достовірних доказів, необхідних для встановлення обставин злочину відповідно до дійсності і винесення обґрунтованих рішень у процесі дозволу кримінальної справи.

Різні автори до доказів відносять факти, встановлені за допомогою засобів доведення або відомості про факти і засоби доведення в єдності [8], або фактичні дані (відомості про факти), доказові факти і засоби доведення разом узяті [7].

Отже, аналіз літератури дозволив виявити наявність розбіжностей у змісті поняття «фактичні дані», сутність яких полягає в наступному: чи включає дане поняття факти або відомості про факти і чи охоплюються ним засоби доведення і доказові факти.

Ми розділяємо точку зору вчених, які вважають, що поняття «фактичні дані» логічно та етимологічно вірніше виразити інакше: «дані про факти». Дані – це відомості, необхідні для якого-небудь висновку, рішення. Отже, юридична наука вважає, що фактичні дані являють собою відомості про факти, тобто про явища соціальної дійсності.

У зв'язку із цим нами вивчене питання про співвідношення понять: факт, відомості про факт і доказ. Це співвідношення розкривається вченими в такий спосіб [10, 11]. Автори вважають, що факт – це явище об'єктивної соціальної дійсності. Факти, на їхню думку, існують незалежно від того, чи знають про них особи, що здійснюють розслідування і судовий розгляд. Відомості про факт трактуються ними як інформація, за допомогою якої можна пізнати сам факт. При цьому, як вказують вчені, інформація може бути істинною і помилковою. Істинна інформація веде до того, що можливість пізнання факту стає дійсністю, помилкова інформація перешкоджає реалізації цього.

У психологічній науці доказ будь-якої експериментальної гіпотези складається з трьох основних компонентів: фактів, аргументів і демонстрації справедливості запропонованої гіпотези, що впливає із цих аргументів і фактів [6]. На думку автора, факти і аргументи, як правило, являють собою ідеї, істинність яких вже перевірена або доведена. В силу цього вони можуть без спеціального доказу їхньої справедливості приводитися в обґрунтування істинності або хибності гіпотези. «Демонстрація, – вказує автор, – це сукупність логічних міркувань, у процесі яких з аргументів і фактів виводиться справедливості гіпотези. Для того, щоб доказ був переконливим, у ньому також необхідно додержуватися певних правил. Одне з них говорить: гіпотеза, аргументи і факти повинні бути судженнями, ясно і точно визначеними. У протилежному випадку воно може бути спростовано або піддано сумніву. Доказуване положення на всьому протязі доказу повинне залишатися тотожним, тобто тим самим. Порушення цього правила звичайно веде до того, що, незважаючи на витрачені зусилля, гіпотеза залишається недоведеною. Факти і аргументи, що приводяться в процесі доказу гіпотези, не повинні суперечити один одному, тому що це також зводить доказ нанівець. Необхідно строго стежити за тим, щоб дотримувалося наступне правило: аргументи і факти, що приводяться на підтвердження гіпотези, самі повинні бути істинними і не підлягати сумніву» [6, с. 554].

Юридичні психологи підкреслюють, що підсумковою ланкою в пізнавально-пошуковій діяльності слідчого є оцінка вірогідності доказів, встановлення узгодженості сукупності доказів, критичний аналіз відомостей про фактичну сторону справи [3, 4]. Автори стверджують, що факт – це об'єктивно існуюча реальність, а вірогідність – властивість знань про факт. Достовірними і недостовірними, як відзначають вони, можуть бути не тільки факти, але й відомості про них. Тому, на їхню думку, не можна говорити про «ступінь вірогідності доказів» або про «ступінь вірогідності джерела» доказу. Вони можуть бути тільки достовірними або недостовірними. Ніяке імовірнісне знання не може бути покладене в основу слідчих і судових рішень.

М. Єнікеєв [3] вважає, що достовірний висновок не можна зробити із суми імовірнісних суджень. Вірогідність знань про один факт не може «підвищу-

ватися» або «знижуватися» залежно від наших знань про інші факти. Так, імовірнісний висновок експерта не можна додати до інших фактів з метою «підсилити» їх. Вірогідність знань про факт, на думку автора, встановлюється перевіркою інформаційних джерел доказів і встановленням узгоджуваності доказів. Автор стверджує, що висновки слідчого повинні відповідати всім без винятку фактам – цілісній сукупності фактів. Висунуті слідчим версії повинні бути динамічними, охоплювати всі нові факти. На його думку, варто враховувати, що спочатку висунуті версії мають тенденцію до підвищеної стійкості.

Вчений висловлює судження про те, що в психології відзначається інерційний вплив гіпотези, її тенденція до самоствердження. Свою точку зору автор зазначає на тому, що люди, як правило, схильні перебільшувати інформаційну цінність даних, що підтверджують їхні первісні припущення, і недооцінювати інформацію, що спростовує ці припущення. При цьому відбувається так званий «суб'єктивний приріст інформації», що веде до затвердження навіть тих гіпотез (версій), які повинні бути усунуті. Цей механізм «самопідтвердження» гіпотези лежить в основі багатьох слідчо-судових помилок. Ступінь «самопідтверджуваності» гіпотези залежить від особистісних якостей слідчого – вона особливо висока в осіб з підвищеним рівнем домагань. Наполягаючи на раніше вибраній версії, такі працівники відстоюють свою непогрішність. Тим часом, як зазначає автор, помилковою може бути не тільки версія, але й виведені з неї наслідки. І якщо перевіряються ці помилкові наслідки, розслідування йде помилковим шляхом.

На думку автора, категорично неприпустимо вважати доказом посилання на окремі особистісні якості підозрюваного або обвинувачуваного. До помилкових слідчих рішень веде будь-яке нерозпізнане неправдиве свідчення або помилкове впізнання. «Критичне мислення слідчого, – відзначає вчений, – повинне бути високочутливим до всіх спроб протидіючих слідству осіб ввести слідство в оману, до всіх проявів навмисної неправди, до різних логічних парадоксів, псевдоістин. Логічні парадокси – міркування, що доводять і істинність, і хибність тези; псевдоістини – судження з подвійним запереченням («я не знав, що він не брав»). При розслідуванні події повинні бути враховані всі можливі його причини. Звуження кола цих причин виключає вірогідність висновків слідчого. В процесі розслідування слідчий повинен прийти до достовірних знань про розслідувану подію. Вірогідність – це повна доведеність факту. У системі почуттєвих і логічних оцінок варто віддати перевагу оцінкам логічним. В оцінках слідчого не повинні брати гору його емоційні спонукання» [3, с. 380].

Дослідник вважає, що оцінка – встановлення достовірної цінності результатів пізнання – значною мірою суб'єктивно-психологічне поняття. Вона пов'язана із ціннісною орієнтацією оцінюючого суб'єкта, зі значимістю матеріальних і ідеальних об'єктів для діяльності суб'єкта. У той же час оцінка є не тільки суб'єктивною категорією, вона ґрунтується на об'єктивній значимості фактів. Вірогідність висновків слідства і суду – це правильне, відповідне дійсності відбиття події злочину, винності конкретної особи в його здійсненні, місця, часу, способів і мотивів здійснення злочину. При цьому зміст уявних образів і суджень повинен цілком залежати тільки від сутності тих предметів, які досліджуються. Об'єктами оцінки повинні бути всі докази, що утворюють склад злочину, а також всі тактичні і технічні засоби одержання доказів. Ніякі імовірнісні методи не можуть лежати в основі підсумкових слідчих і судових рішень.

Ряд вчених [4, 15] відзначають, що в законі і правовій доктрині використовується поняття «внутрішнє переконання слідчого». Переконання, як відношення суб'єкта до своїх знань, висновків і рішень, як почуття впевненості – це, на їхню думку, психологічна категорія, що підкреслюється першою частиною терміна – «внутрішнє». Повна переконаність є психологічною гарантією правильності рішень, прийнятих у процесі судочинства. Переконання пофарбоване емоційно-вольовими характеристиками як знання, що формується в області суспільних відносин.

В. Коновалова і В. Шепитько [4] вважають, що категорія «внутрішнє переконання», по суті, виражає суб'єктивну впевненість відповідно до суб'єктивної оцінки об'єктивно існуючих обставин або фактів. Суб'єктивність внутрішнього переконання, як його форма, не тільки не виключає, а навпаки, припускає об'єктивний зміст. Щодо цього внутрішнє переконання виступає однією з форм відображення об'єктивної дійсності. Будучи по своєму змісту відбиттям об'єктивної дійсності, внутрішнє переконання, однак, не виконує ролі критерію істинності пізнаваного в кримінальній справі. Критерієм істини в цій області, як і у всіх інших областях пізнання, на думку авторів, є практика.

М. Єнікеєв [3] підкреслює, що людина особливо чутлива до перших, яскравих вражень. Слідчий не може виходити тільки з того, переконують або не переконують його окремі відомості. Внутрішнє переконання слідчого повинно бути обґрунтоване системою доказів. Для визначення значимості, вірогідності та достатності доказів існують об'єктивні критерії. Як відзначає автор, «внутрішнє переконання як загальна передумова оцінної діяльності слідчого означає лише його волю від зовнішніх примусів, необмеженість у пошуках істини» [3, с. 381].

Висновки

Таким чином, як свідчить аналіз літератури, вчені висловлюють різні точки зору на поняття «фактичні дані», «доказ», їхній взаємозв'язок, а також наявність або відсутність тотожності в цих поняттях. Разом із тим у науковій літературі відсутні дані про можливість використання в якості джерела доказів результатів судово-психологічної експертизи.

Література

1. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. – М.: Наука, 1966. – 295 с.
2. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). – М.: Юридическая литература, 1969. – 216 с.
3. Енікеєв М. И. Основы общей и юридической психологии: Учебник. – М.: Юристь, 1996. – 631 с.
4. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии: Учебник. – Х.: Одиссей, 2005. – 352 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х.: Інформаційно-правовий центр «Ксилон», 2006. – 248 с.
6. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – 640 с.
7. Очерк развития науки советского уголовного процесса / Н. С. Алексеев, В. Г. Даев, Л. Д. Кокорев. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 251 с.
8. Савицкий В. М. Государственное обвинение в суде. – М.: Наука, 1971. – 344 с.

9. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса [В 2-х т. Переработ. и доп. изд.], Т. 1. — М.: Наука, 1968. — 470 с.
10. Тертышник В. М., Слинько С. М. Теория доказательств: Учебное издание. — Харьков: Абрис, 1998. — 256 с.
11. *Трусов А. И.* Основы теории судебных доказательств. — М.: Госюриздат, 1960. — 176 с.
12. *Юридическая энциклопедия* / По общ. ред. Б. Н. Топорнин — М.: Юристъ, 2001. — 1272 с.
13. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін., Т. 2.* — К.: Укр. енцикл., 1998. — 744 с.
14. *Эйман А. А.* Логика доказывания. — М.: Юридическая литература, 1971. — 112 с.
15. *Берназ В. Д., Смоков С. М.* Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти): Монографія. — Одеса: Вид-во Одеського юридичного ін-ту НУВС, 2005. — 152 с.

Н. Низовцев, асп.

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова

ПОНЯТИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ И ДОКАЗЫВАНИЯ В ЮРИДИЧЕСКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКАХ

Резюме

Анализируется юридическое и психологическое содержание понятий доказательств и доказывания. Рассматривается проблема соотношения понятий «факт», «фактические данные», «данные о фактах». Автор уделяет внимание вопросу внутреннего убеждения, как категории субъективной оценки доказательств.

Ключевые слова: доказательство, доказывание, факт, фактические данные, доказательные факты, познание, внутреннее убеждение.

N. Nizovzev, the postgraduate student

Odessa national university of the name of I. I. Mechnikova

CONCEPTS OF PROOFS AND PROVING ARE IN LEGAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCESX

Резюме

The juridical and psychological maintenance of concepts of proofs and proving is analyzed. The problem of a parity of concepts “fact”, “fact sheet”, “the data about the facts” is considered. The author gives attention to a question of internal belief, as a category of value judgment of proofs.

Key words: proof, proving, fact, sheets of facts, evidential facts, cognition, internal persuasion.